

УДК 094:025.322:811.161.2'42"15/17"

DOI: [http://dx.doi.org/10.18524/2304-1447.2019.2\(22\).165783](http://dx.doi.org/10.18524/2304-1447.2019.2(22).165783)

Курганова Олена Юрїївна,

кандидат філологічних наук,

докторант, науковий співробітник

Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського

просп. Голосіївський, 3, м. Київ, 03039, Україна

тел.: (044) 288 13 85

e-mail: olena.kurganova@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1609-231X

ПРИСВЯТИ, ПЕРЕДМОВИ ТА ПІСЛЯМОВИ ДО УКРАЇНСЬКИХ КИРИЛИЧНИХ СТАРОДРУКІВ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ НАУКОВО-БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОБЛІКУ

У статті обґрунтовано доцільність науково-бібліографічного обліку текстів присвят, передмов та післямов, що збереглися у складі українських кирилических стародруків XVI–XVIII ст. Виділено складові аналітичного бібліографічного опису цих елементів апарату стародрукованого видання та розглянуто способи їх представлення в бібліографії XIX–XXI ст. Сформульовано принципи мета-опису присвят, передмов та післямов, що можуть застосовуватися в друкованих каталогах та електронних базах даних окремих бібліотечних фондів.

Ключові слова: присвята, передмова, післямова, апарат стародрукованого видання, українські кирилическі стародруки, бібліографічний опис.

Присвяти, передмови та післямови – усталені видавничою традицією елементи апарату книги, покликані презентувати її окресленому колу читачів. Кожен з цих елементів має чітко визначену функцію, що зумовлює змістові особливості тексту. Для присвяти характерно висловлення подяки особі чи групі осіб, що сприяли в підготовці видання. Передмова готує реципієнта до сприйняття книги, акцентуючи увагу на її основній ідеї, практичному призначенню, особливостях структури. Натомість післямова подає додаткові зауваги про текст, з яким ознайомився читач, зосереджуючись на історії написання та видання. На початковому етапі книгодрукування межі цих «жанрів» були вкрай розмитими, а їх автори не обмежуючись інформацією стосовно конкретної книги, розширювали зміст екскурсами в історію друкарні, давали оцінку певним персоналіям та історичним подіям, наводили автобіографічні дані. Перше в українському книгодрукуванні видання Апостола (Львів 1574) містило післямову, яку Я. Ісаєвич влучно назвав «талановитим автобіографічно-публіцистичним твором Івана Федорова» [7, с. 113]. У виданні Острозької Біблії 1581 р. вже з'являється цілий цикл прозових та віршованих передмов, що подавали інформацію про обставини підготовки до друку цього монументаль-

ного видання та наголошували на його виключній ролі в історії слов'янської культури. Поряд зі змістовими особливостями, передмови, присвяти і післямови до українських стародруків є оригінальними і з точки зору форми. Ці тексти відображають визначену І. Матвіясом варіантність староукраїнської літературної мови XIV–XVIII ст. [14, с. 16], в них виражено ознаки художнього та публіцистичного стилю своєї епохи [9, с. 66]. Відповідно, та супровідна роль, яку присвята, передмова та післямова виконують по відношенню до книги, у випадку стародрукованих видань доповнюється наявністю самостійного джерельного та інформаційного потенціалу. Це робить присвяти, передмови та післямови до українських стародруків самодостатніми об'єктами різноаспектних досліджень.

Історико-культурне значення текстів присвят, передмов та післямов акцентується ще в роботах перших бібліографів кириличних стародруків. Зокрема, П. Строев наголошує на високій інформаційній важливості таких текстів для різних галузей знань [23, с. XXI]. В праці «Обстоятельное описание старопечатныхъ книгъ...» 1829 р., що презентує багате на раритети книжкове зібрання з колекції графа Ф. О. Толстого, П. Строев вводить понад 25 повнотекстових цитат передмов та післямов з українських стародруків XVI–XVII ст. Високу джерелознавчу цінність в контексті дослідження передмов та післямов до українських стародруків має ґрунтовне дослідження Ф. Титова «Типография Киево-Печерской Лавры: Исторический очерк» 1916 р., в окремий том до якого вміщено додатки з бібліографічним описом і повнотекстовими цитатами передмов до більшості видань киево-печерської друкарні. У 1924 р. ці додатки було повторно видано під назвою «Матеріали для історії книжкової справи на Україні XVI–XVIII ст.: Всезбірка передмов до українських стародруків». У розроблених С. І. Масловим методичних рекомендаціях з укладання українського бібліографічного репертуару XVI–XVIII ст. передбачено внесення детальних даних про склад видання із зазначенням аркушів чи сторінок, на яких вміщено як основний текст книги, так і додаткові статті, серед яких – присвята, передмова до читача, післямова автора, видавця, друкарів. До опису додаткових статей пропонується наводити їх заголовки і початкові рядки [13, с. 6]. Створений у 20-ті рр. XX ст. проект репертуару українських стародруків С. І. Маслова було частково реалізовано лише через шість десятиліть у зведеному каталозі Я. Запаса та Я. Ісаєвича «Пам'ятки книжкового мистецтва» (1981–1984 рр.), до складу якого увійшли відомості майже про всі стародруковані видання українських друкарень. У цій ґрунтовній праці містяться найбільш повні на сьогодні бібліографічні дані щодо текстів передмов та післямов до українських стародруків. В структурі описів видань останньої чверті XVI–XVII ст., зокрема, передбачено відображення складу книги з фіксацією короткої або описової назви передмови, присвяти, післямови, її автора (за наявності) та джерела перевидання. Проте в другому та третьому томах каталогу,

що відображає видавничий репертуар XVIII ст., дані щодо наявності передмов подано спорадично та коротко.

Різномічне інформаційне наповнення передмов та післямов до українських стародруків забезпечує підвищений дослідницький інтерес до цієї групи текстів. Вони зараховуються до джерельної бази різноаспектних студій історичних та культурних процесів України кінця XVI–XVIII ст., а також спеціальних розвідок, присвячених структурним та змістовим особливостям цих типів текстів. Зокрема, на матеріалі передмов та післямов кінця XVI – першої половини XVII ст. О. Дзюба окреслює історію освіти в Україні [4]. Першодруковані тексти передмов цього ж періоду розглядаються як продуктивний літературний жанр з виразними національними особливостями у роботах Л. Сазонової [18; 19]. У статті В. Ковалю присвяти, передмови та післямови до видань друкарні Києво-Печерської лаври періоду першої половини XVII ст. аналізуються в контексті становлення української барокової публіцистики [9]. Прикметно, що більшість дослідників цитують перевидання текстів передмов та післямов, а не їхні стародруковані першоджерела. Внаслідок цього до джерельної бази багатьох досліджень не потрапляють важливі тексти, що не були перевидані.

Низька актуалізованість першодруків присвят, передмов та післямов до українських стародрукованих видань у сучасному науковому дискурсі пов'язана з практичними проблемами доступу до цих джерел. Очікування дослідника, сформовані на основі детальних бібліографічних описів видань, зафіксованих у каталогах кирилических стародруків, часто не справджуються при безпосередній роботі з примірниками цих видань. Адже читач певної бібліотеки обмежений не лише наповненням її фонду, але й фактором повноти/дефектності наявних примірників. Позиція передмовного тексту на початку, а післямовного – в кінці видання робить їх найбільш вразливими для ушкодження. Звісно, в спеціалізовану відділі наукової бібліотеки примірники стародруків зберігаються в комфортних умовах. Але перед тим, як потрапити в такі умови, чимало з них вже зазнали втрати початкових і кінцевих аркушів. Наприклад, бібліографічною рідкістю є на сьогодні варіанти присвят і передмови до видань Кирила Транквіліона Ставровецького. Зокрема, в рохманівському Євангеліє Учительному 1619 р. каталог Я. Запаска та Я. Ісаєвича фіксує три варіанти присвяти та однакову в усіх варіантах (але розміщену на різних аркушах) «Передмову до чительника» [6, с. 39]. У фонді найбільшого в Україні репозитарію стародрукованих видань – Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) – на жаль, лише в одному з трьох наявних примірників Євангеліє Учительного 1619 р. (шифр: Кир 1248п) представлено неповний текст присвяти Юрію Чарторийському (бракує першого аркуша) та неповний текст передмови до читача, що починається словами «Винница Христова ...» (бракує останнього аркуша). Як відомо, рохманівське Євангеліє Учительне 1619 р. з фіктивними вихідними даними та незначними змінами в художньому оформленні було перевидано 1697 р. у могильовській друкарні Максима Воцанки. У примір-

никах цього видання трапляється один з варіантів присвяти Ірині Могілянці з оригінального видання Кирила-Транквіліона Ставровецького. У фонді НБУВ представлено три примірники могильовського перевидання, в одному з яких (шифр: Колекція Маслова 83) зберігся повний текст присвяти Ірині Могілянці, а в іншому (шифр: Кир 4493п) – останні дві сторінки цієї присвяти. Цікаво, що в обох примірниках є і передмова до читача, яка починається словами «Всякій убо человек разумный...». Але в примірнику Кир 4493п з неповним текстом присвяти представлено повний текст передмови (ненумеровані аркуші 4-6). Натомість примірник з повним текстом присвяти з Колекції Маслова 83, зберігає два останні аркуші цієї передмови, перший з яких (нн. арк. 5) до того ж неправильно вставлено в книжковий блок¹. Цікаво, що в каталозі П. Строева в структурі опису Євангелія Учительного 1619 р. процитовано обидва варіанти текстів передмови до читача («Винница Христова ...» і «Всякій убо человек разумный...»). Причому варіант «Всякій убо человек разумный...» бібліограф фіксує в примірнику з присвятою Ірині Могілянці. [23, с. 142–155]. Інші авторитетні бібліографічні дослідження [12, с. 199–203; 6, с. 39; 24, с. 18] одноставно говорять про однаковий текст передмови до читача в різних варіантах тиражу видання 1619 р. Але при перерахунку відмінностей між могильовським перевиданням 1697 р. та оригіналом 1619 р. в доступних нам джерелах не згадується відмінний текст передмови. Ця майже детективна історія наочно демонструє необхідність, по-перше, залучення до джерельної бази бібліографічних досліджень якомога більшої кількості примірників видань, а, по-друге, доповнення загальних бібліографічних описів видань зі спеціалізованих бібліотечних фондів примітками про реальний склад примірників. Тому пошуки засобів ефективного представлення даних про такі вагомні з культурно-історичного погляду складові примірника як присвяти, передмови та післямови (а також форти, гравюри, поетичні тексти, книжкові знаки, провенієнції тощо) для широкого кола дослідників є актуальним напрямком бібліографічних розвідок, спрямованих на розкриття певного бібліотечного фонду. Саме такі данні є важливою передумовою створення запитуваних в сучасному інформаційному просторі електронних «знанневих ресурсів» [11].

Мета статті – сформулювати принципи презентації присвяти, передмови та післямови як інформаційно значимого елементу стародрукованого видання для читача окремого бібліотечного фонду. Реалізація заявленої мети передбачає розгляд ознак цього типу текстів, що впливають на форму їх науково-бібліографічного обліку; аналіз існуючих підходів до метаопису текстів передмов та післямов як елементів апарату видання; формулювання принципів каталогізації та систематизації таких текстів, зафіксованих в примірниках окремого бібліотечного фонду.

¹ Під час давньої реставрації помилково поміняно місцями лицьовий і зворотній бік аркуша. Через втрату сигнатур відновити правильний порядок розташування тексту передмови можна лише шляхом порівняння з наявним у фонді примірником із повним текстом передмови.

У складі українських кириличних стародруків передмови та післямови обрамлюють основний текст видання, відділяючись від нього за допомогою цілої низки формальних засобів. Особливістю структури стародрукованих книг є те, що так зване «Оглавлення...» (перелік усіх частин основного тексту з позначенням їхніх початкових сторінок), як правило, розташовувалося після передмови або перед післямовою. При цьому «Оглавлення...» традиційно включало лише розділи текстової частини, без виділення присвятного, передмовного та післямовного текстів як елементів апарату видання. Формальному відділенню текстової частини від передмови та післямови сприяли також і технічні засоби – не нумеровані сторінки, окремих рахунок пагінації, окрема формула сигнатур. Крім того, тексти присвят, передмов, а в деяких випадках і післямов мали виділені заголовки.

Наявність ознак окремого тексту дає змогу розглядати присвяти, передмови та післямови до українських стародруків у якості самостійних об'єктів науково-бібліографічного обліку. Аналітичний бібліографічний опис таких текстів у складі примірників окремого бібліотечного фонду передбачає фіксацію автора, назви тексту, джерела, фізичного обсягу, шифру зберігання примірника. Також важливим є формулювання допоміжних елементів довідкового та пошукового апарату, зокрема, бібліографічних посилань та предметних рубрик. Розглянемо основні проблеми, пов'язані з представленням кожного з цих елементів науково-бібліографічного опису присвят, передмов та післямов до українських стародруків, та можливі способи їх вирішення.

Авторство присвят, передмов а інколи й післямов до українських стародруків здебільшого зазначено в заголовку або в кінці тексту. У виданнях останньої чверті XVI – першої половини XVII ст., за висновком Л. Сазонової, передмови підписували члени Острозького гуртка; видавці-власники друкарень; перекладачі книг та коректори; архімандрити Києво-Печерської лаври, що керували справами друкарні [19, с. 156]. Судячи з даних, зафіксованих у каталозі Я. Запаса та Я. Ісаєвича [6], видатні богослови, видавці, редактори, настоятелі обителів, при яких діяли друкарні були авторами присвят, передмов і післямов до українських стародруків і другої половини XVII – XVIII ст. Таким чином, заголовки бібліографічних описів досліджуваного матеріалу відображають імена визначних фігурантів української книжкової культури кінця XVI – першої половини XVII ст., серед яких такі відомі постаті, як, Герасим Смотрицький (?–1594), Даміан Наливайко (?–1627), Геден Балабан (1530–1607), Арсеній Желіборський (1618–1662), Михайло Сльозка (?–1667), Кирило-Транквіліон Ставровецький (?–1646), Памва Беринда (?–1632), Тарасій Земка (?–1632), Лаврентій Зизаній (?–бл. 1634), Єлисей Плетенецький (бл. 1550–1624), Захарія Копистенський (?–1627), Петро Могила (1597–1647), Йоаникій Галятовський (бл. 1620–1688), Лазар Баранович (бл. 1620–1693), Іоанн Максимович (1651–1715), Андрій Скульський (?–1651), Йосиф Тризна (?–1655), Філофей Кизаревич (?–1648), Антоній Радивиловський (?–1688), Варлаам Шептицький (1647–

1715), Симеон Ставницький (?–бл. 1697), свт. Димитрій (Туптало) (1651–1709), Лаврентій Крщонович (?–1704), Варлаам Ясинський (1627–1707), Йоасаф Кроковський (?–1718) та ін. Разом з тим, фігурують підписи таких менш відомих постатей, як Йосиф Кирилович (передмова до киево-печерського Псалтиря 1624), «ісправитель типографії» Йосафат (передмова до киево-печерського Полууставу 1672 і 1682, Акафістів 1677), Ігумен львівського Юрського монастиря Йосиф Скольський (передмова до львівського Ірмолою 1700 р. друкарні при монастирі св. Юра) і друкар Йосиф Городецький (післямова до цього ж видання). Відсутність виділеного автора передмови характерна для порівняно невеликої кількості видань. В окремих випадках формулювався колективний автор, наприклад, «предслов от малых» (про учнів львівської братської школи) у передмові до «Просфоніми» 1691 р. При можливості атрибуції автора не підписаного тексту присвяти, передмови чи післямови бібліограф вказує його ім'я з посиланням на джерело, за яким встановлено авторство.

В традиції бібліографування кириличних стародруків називання автора присвяти, передмови і післямови є основою інформаційного блоку, що представляє метаопис цієї складової видання. Наприклад, «Предисловіє написано іером. Тарасієм Земкою...»² (примітка опису киево-печерського Службника 1629 р. в каталозі О. Миловидова 1908 р.) [16, с. 42]; «Предмова» Петра Могили, посвященая Федору Проскуре-Сущанскому» (примітка до опису киево-печерської Тріоди 1640 р. з каталогу «Славянские книги кирилловской печати XV–XVIII вв.») [21, с. 53]; «В книге два предисловия: первое – Петра Могили (в форме молитвы), второе – Тарасия Земки (к читателю). Стихи на герб и послесловие Тарасия Земки, в подписях он называет себя корректором и исправителем в типографии» (примітка до опису киево-печерського Службника 1629 р. з каталогу «Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII вв.») [24, с. 24]; «Передмова книги підписана Л. Барановичем» (примітка до опису чернігівського Псалтиря 1680 р. в каталозі «Пам'ятки книжкового мистецтва») [6, № 586]; «Передмова підписана єпископом Феодосієм [Рудницьким]» (примітка до опису почаївської «Богословії нравоучительної» 1751 р. з «Каталогу видань почаївського та Унівського монастирів XVIII–XX ст. з колекції Музею книги і друкарства України») [2, с. 28]. Уніфіковані форми імен авторів українських присвят, передмов та післямов вносяться до іменних покажчиків в друкованих каталогах XX–XXI ст., підвищуючи цим джерелознавчу цінність бібліографічного видання. Для електронного каталогу дані про автора передмови є одним із ключових пошукових інструментів, який дозволяє знайти всі тексти відповідного автора в конкретному бібліотечному фонді.

Другим за пошуковою важливістю, але першим за складністю відтворення, є назва тексту присвяти, передмови та післямови як одиниці науково-бібліографічного обліку. Виділені графічно заголовки присвят та передмов до

² Тут і далі цитати бібліографічних першоджерел XIX – поч. XX ст. наводяться зі спрощенням орфографії. З наближенням до графічних особливостей сучасної української мови, але зі збереженням графеми «ять», цитовано і першоджерела XVII ст.

українських стародруків варіюються за обсягом й інформативністю. Досить великого поширення набула традиція коротких назв передмови, що, за спостереженням Л. Сазонової, розподілялись за двома видами: 1) вказували на адресованість читачеві (найпоширеніше – «Предмова до чителника»); 2) вказували на співвіднесеність передмови з книгою (наприклад, «Предословіє в книгу сію», «Поученіє в книгу сію») [19, с. 154]. Поряд з тим, застосовувалися і багатослівні апелятивні формули, що включали ім'я автора та етикетне звернення до адресата. Наприклад: «Пресвѣтлымъ въ бл[а]гоч[ес]тіи, Ап[осто]лскихъ ученій, и с[вя]тыхъ о[т]ц догма[тов] и преданій доблимъ хранителемъ, с[вя]тыя съборныя ап[осто]лскія вѣсточныя Ц[е]ркве, ос[вя]щеннаго Каталогу отцомъ и братіа[м] нашимъ, смиренній Єлисей Плетенец[ь]кій, Архіандритъ Лавры Печерскія Кіевскія, о Х[рист]ѣ Г[оспо]дѣ радоватися» [22, с. 3] – заголовковий текст передмови до видання Службника 1620 р. друкарні Києво-Печерської лаври. Формули подібної структури були типовими і для текстів присвят. Наприклад, частину тиражу Євангеліє Учительного 1637 р. відкриває підписана Петром Моголою присвята Богданові Стеткевичу, розлогий заголовок до якої виділено червоною фарбою: «Петр Могола, Милостію Б[о]ж[о]й Архієп[ис]к[оп], Митрополитъ Кіевскій, Галицкій, и всея Россіи, Екзарха с[вятаго] Ап[осто]лского Константінопольского Трону, Архіандритъ Печерскій. Бл[а]городному и Бл[а]гоч[ес]тивому его Милости Пану Богданови Стеткевичови Любавицкому, Подкоморому Мстиславскому, Ротмистрови и Дворанинови Его Крол[евской] М[ил]ости. Ласки Б[о]жеі, добраго здоровья, щасливого повоженя, Благословенія С[вя]тѣйшеі Столиці Митрополіи Кіевскоі, и смиренія нашего от Г[оспо]да Б[о]га мѣти упрейме сприяемъ» [5, с. 3]. Текст заголовка присвяти цінний насамперед тим, що в ньому відображено повне ім'я та регалії особи, що так чи інакше сприяла друку видання. Згадані в заголовках присвят персоналії є меценатами українського книговидання.

При потребі передавання багатослівних назв присвят і передмов у традиції бібліографування кириличних стародруків застосовується один з двох підходів: 1) повнотекстове відтворення; 2) описове відтворення. Відтворення повної назви елементів апарату видання трапляється вкрай рідко і досить несистематично. Повнотекстові назви передмов з відтворенням усіх графічних особливостей оригіналу спостерігаємо, зокрема, в описах кириличних видань XVI ст. в каталозі І. Каратаєва [8]. Але вже в описах видань першої половини XVII ст. цитування назв замінюється описовим формулюванням джерелознавчого та інформаційного потенціалу тексту, що супроводжує розлогі, або й повнотекстові цитати самого тексту передмови. Наприклад, у примітки до бібліографічного опису стрятинського Требника 1606 р. вставлено цитату з тексту передмови, якій передує коментар щодо її змісту: «Из предисловия видно, что для перевода был прислан Греческий список от Александрійскаго патріарха Мелетія, по желанію епископа Гедеона Балабана» [8, с. 305]. Повнотекстова цитата другої передмови з київського Часослова 1617 р. переривається узагальнюючим за-

уваженням «Следуют историческое и объяснительное разсужденія о пользе и употребленіи сей книги, которое оканчивается так: ...» [8, с. 339]. В каталозі І. Свенціцького серед порівняно коротких приміток щодо складу видань наведено дані про місце розташування, шрифт і навіть процитовано повну назву передмови до львівського Апостола 1639 р. Михайла Сльозки: «По присвятой передмові слідує дробними черенками «Передмов: до Чител: Чительникови побожному и ласкавому тіпограф, при доброъ здоровю, ласки и благаства Бжего оупрейме зычит» [20, с. 9]. Але загалом найбільш поширеним способом передачі відомостей про присвяту та передмову став метаопис, заголовок тексту замінюється формулюванням ключових формальних і змістових особливостей. Зокрема, «Въ начале описываемаго Евангелія Учительнаго находится «Предисловіе (4 листа) въ книгу», написанное отъ имени епископа Гедеона Балабана; въ немъ въ первый разъ собраніе проповедей приписывается блаженному Каллисту Ксанфопулу, архіеп. Константинопольскому. Затемъ въ «Предисловіи» говорится, что онъ – епископъ Гедеонъ Балабанъ «събравши на дело се людей искусныхъ въ художестве типарском, повелехъ изследовати и на многихъ местехъ исправити ея (т.е. книгу) и покладомъ своимъ издати», зазначає О. Родоський в примітках до опису крилоського Євангеліє учительного 1606 р. [17, с. 62].

Текст видавничої післямови здебільшого не має виділеної назви. За структурою він є апелятивом, в якому автор дякує Богові і звертається до читача. Такий зміст може вкладатися в структуру одного речення. Зокрема, текстову частину львівських Акафістів 1699 р. завершує формула: «Слава, Честь, Поклоненіє, и вѣчноє бл[а]годарені, Б[о]гу единому в нераздѣльной и неизреченной Тр[о]йци Славимому, О[т]цу и С[ы]ну и с[в]ят[о]му Д[у]ху, давшему сію Книгу нарече[н]ную Акафісты съ прочіими сп[а]сительными молбами, начатии, дѣлати же и сове[р]шити, при Щасливом Початку Кроле[в]ства, Наяснійшаго Монархи Короля Пол[ь]скаго Второго Августа, за Бл[а]гословеніємъ же Б[о]голюбиваго Сп[иско]па Н[а]шего, Квръ отца Йосифа Шумля[н]ско[г]о, в Б[о]го сп[а]саємомъ Градѣ Лвовѣ» [1, арк. 148]. Текст видавничої післямови варто розрізняти із колофоном, в якому вміщено вихідні дані (місце і дату видання) книги. Хоча і видавнича післямова часто називає видавця і час видання, але на відміну від колофону, в ній передбачено ще й звернення до читача та певна інформація стосовно основного тексту видання. В бібліографічній традиції метадані щодо інформаційно наповнених післямов включають розкриття їх змісту. В основному це – вибачення автора/друкаря за допущені помилки та звернення до Бога з молитвою про доброзичливість критиків та читачів. Наприклад, відомості про післямову до видання Євангеліє учительного 1606 р. у каталозі О. Родоського подано в такій формі: «на обороті того же 416 листа напечатано послесловіє с моленієм о прощеніи и не клясть «аще что обрящется в ней безмістно и неблагоугодно» [17, с. 63]. Розширену інформацію щодо змісту післямови введено в примітки до опису Апостоли і Євангелія 1706 р. в

каталозі І. Свенціцького: «Послеслов'я к читателю о прощенью «погрішеній типографскихъ» [20, с. 16]. В сучасних каталогах найбільшого поширення дістав уніфікований принцип короткого називання післямови з вказуванням автора (за наявності). Як видно із вищезитованих прикладів, так само скорочено позначаються передмови та присвяти. Тобто, уніфікована форма обліку присвят, передмов та післямов до українських кириличних стародруків, що збереглися у примірниках окремого бібліотечного фонду повина містити щонайменше такі інформаційні складові: автор, функціональний різновид тексту (присвята, передмова, післямова), адресат (персоналія).

Розглянуті приклади метаопису передмов та післямов як елементів апарату видання введено в структуру приміток до основного бібліографічного опису про склад видання. Основний бібліографічний опис джерела в таких випадках включає повну назву видання. Але при розгляді передмови/післямови як складової аналітичного опису, доцільно застосовувати скорочені форми передачі назви та вихідних даних видання. У методичних рекомендаціях з державної реєстрації книжкових пам'яток запропоновано уніфіковні форми назв богослужбових видань [15, с. 115–120] та короткі уніфіковані назви кирилических друкарень [15, с. 121–123], що можуть бути використані як зразок.

Важливу роль в описі відіграє вказування сторінок, на яких розміщено передмову. Вони є засобом розрізнення у випадку варіантності, а також у випадку наявності у виданні кількох текстів передмов. У бібліографічній традиції розміщення цих текстів вказується описово, по відношенню до інших частин видання (наприклад, «після передмови...», «на звороті титулу передмова до читача...»), або конкретно – через позначення номера аркуша чи сторінки. Присвяти, передмови та післямови часто розміщуються на нумерованих аркушах, тому однаково важливим є як вказування їх позиції по відношенню до сусідніх структурних частин видання, так і визначення порядкового номеру початкової та кінцевої сторінки тексту.

В описі присвят, передмов та післямов як інформаційних складових окремого бібліотечного фонду особливо важливим елементом є шифр зберігання примірника, у складі якого представлено текст. Це пов'язано насамперед з вже згадуваною проблемою дефектності та варіантності примірників. У випадку наявності кількох примірників з передмовою, варто подавати шифр найкраще збереженого. А за наявності лише дефектних варіантів у примірниках слід зазначати ступінь збереженості тексту передмови до шифру кожного з примірників.

Обов'язковим атрибутом науково-бібліографічного обліку присвят, передмов та післямов до українських стародруків є перелік бібліографічних джерел, які фіксують ці тексти у складі описуваних видань. Основу джерельної бази тут складатимуть каталоги П. Строева, І. Каратаєва, О. Родоського, Т. Каменевої та А. Гусевої, Я. Запаса та Я. Ісаєвича, в яких вказано ознаки, що дозволяють ідентифікувати той чи інший текст. Допоміжними але не менш важливими джерелами тут мають бути і наукові перевидання кирилических стародрукованих

видань, а також книгознавчі відповідні дослідження. Евристичний та компаративний аналіз цих джерел розкриє суперечності в представленні бібліографічної інформації про ті самі тексти апарату видання. А порівняння з досліджуваним примірником дозволить сформулювати необхідну для задоволення читацького запиту інформацію про наповнення певного бібліотечного фонду.

І остання важлива проблема, що пропонується до розгляду в даній статті, стосується змістової та формальної неоднорідності текстів присвят, передмов та післямов до українських стародруків. Одні присвяти/передмови/післямови обмежуються відповідними до вимог свого жанру прославленням особи мецената/представленням основного тексту конкретного видання, а інші – розширюють свій зміст та форму до богословського трактату, літературно-публіцистичного твору, молитви, автобіографії, реклами видавничої продукції друкарні, негативної рецензії на видавничу продукцію конкурентів тощо. У вищерозглянутих прикладах приміток до описів кирилических стародруків продемонстровано намагання бібліографів зафіксувати джерельний та інформаційний потенціал цих текстів. Проте, такі примітки щодо змісту окремих присвят, передмов та післямов, не уніфіковані і здебільшого не враховані в предметному покажчику до бібліографічних видань.

Розгляд текстів присвят, передмов та післямов як самостійних одиниць науково-бібліографічного обліку дає можливість формувати відповідні вербальні одиниці інформаційно-пошукової мови для їхнього індексування. Тут може бути застосовано як предметизаційний, так і дескрипторний підхід. Предметні рубрики можуть бути сформульовані за списком персоналій, назвами видавничих осередків, функціональним різновидом тексту (присвята, передмова, післямова). Також доцільно виділити предметні рубрики «віршована передмова» та «віршована післямова», оскільки ці жанри були продуктивними у виданнях кінця XVI – початку XVII ст. [10, с. 150] і продовжували функціонувати до першої чверті XVIII ст. Необхідно створити спеціальні пошукові можливості для молитовних присвят, передмов та післямов – виділених у якості окремої структурної одиниці видання прозових чи поетичних текстів, адресованих Богові та Богородиці з подякою автора/видавця за допомогу в підготовці книги. Такі тексти є досить поширеними в традиції українського книгодрукування XVII ст. Вони яскраво ілюструють ту неодноразово підкреслювану дослідниками унікальну особливість літератури українського бароко, яка полягає настанові митця на прославлення Бога результатами своєї творчості [25, с. 21]. Ще більш детального розкриття інформаційного потенціалу окремих текстів присвят, передмов та післямов можна досягнути за допомогою дескрипторного підходу. Змістові особливості окремих текстів можуть бути презентовані за допомогою ключових слів на зразок: «історія освіти», «художні тропи», «історія книгодрукування», «друкарня Києво-Печерської лаври – видавничий репертуар», «панегірик», «полемічний трактат», «староукраїнська мова» тощо. Поєднання виділених предметних рубрик і ключових слів у складі єдиного

тезаурусу, який може взоруватися на модель розробленого Т. Збанацькою та Т. Вилегжаніною інформаційно-пошукового тезаурусу [3], забезпечить можливість багатоаспектного пошуку.

Запропонований підхід до науково-бібліографічного обліку текстів присвятує, передмов та післямов, надрукованих у складі українських кирилических стародруків, має низку переваг як для представлення інформаційного наповнення окремого бібліотечного фонду, так і для збереження та реактуалізації значного масиву текстів, значимих для історії української книжкової культури. Уніфікація форми метаопису присвятує, передмови та післямови як одиниць науково-бібліографічного обліку дає можливість створення окремої бази даних для цих текстів. Розширені можливості пошуку за автором, персоналіями, інформаційно значимими предметними рубриками дозволяють найповніше відповісти на читацький запит. А можливість доповнити базу повнотекстовими цифровими копіями відповідних текстів реалізує запитуваний сучасними умовами наукової комунікації принцип доступності бібліотечного фонду в інтернет-просторі. Крім того, об'єднання в межах одного ресурсу такого значного масиву малоактуалізованих мікроджерел з історії української книжкової культури дасть поштовх до їх різноаспектного та всебічного вивчення.

Отже, присвятує, передмови та післямови до українських кирилических стародруків – наділені високим джерельним та інформаційним потенціалом елементи апарату видання, що попри розглянуті труднощі можуть бути ефективно презентовані у вигляді самостійної одиниці науково-бібліографічного обліку. Уніфікована форма подання автора, назви тексту, джерела, фізичного обсягу та шифру зберігання примірника є основною передумовою створення єдиного переліку цього типу документів, об'єднаних в межах окремого бібліотечного фонду. Бібліографія праць, що фіксують виділені в наявних у фонді примірниках тексти присвятує, передмов та післямов, забезпечить необхідний довідковий матеріал для верифікації їхньої належності до структури відповідного першодрука. Вдало сформульовані предметні рубрики та ключові слова забезпечать можливість багатоаспектного пошуку.

Список використаних джерел та літератури:

1. Акафісти. – Львів : друк. Львів. братства, 1699. – [1], 148 арк.
2. *Бочковська В. Г.* Каталог видань Почаївського та Унівського монастирів XVIII–XX ст. з колекції Музею книги і друкарства України / В. Г. Бочковська, Л. В. Хауха, В. А. Адамівч. – Київ : вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2008. – 360 с.
3. *Вилегжаніна Т. І.* Інформаційно-пошуковий тезаурус / Т. І. Вилегжаніна, О. М. Збанацька ; Нац. парлам. б-ка України. – Донецьк : Альфа-Прес, 2004. – 1104 с.
4. *Дзюба О. М.* Передмови та післямови до стародруків як джерело вивчення історії освіти на Україні у другій половині XVI – першій половині XVII ст. / О. М. Дзюба // *Укр. іст. журн.* – 1980. – № 1. – С. 135–148.
5. Євангеліє учительне. – Київ : друк. Києво-Печер. лаври, 1637. – [18], (або [16]), 1031 с.
6. *Запаско Я. П.* Пам'ятки книжкового мистецтва : каталог стародруків, виданих в Україні / Я. Запаско, Я. Ісаєвич. – Львів : Вища шк., 1981–1984. – Т. 1.
7. *Ісаєвич Я.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 520 с.

8. *Каратаев И.* Описание славяно-русских книг напечатанных кирилловскими буквами / И. Каратаев. – СПб. : тип. Имп. Акад. наук, 1883. – Т. 1 : С 1491 по 1652. – 554 с.
9. *Коваль В.* Барокові риси передмов до печерських першодруків / В. Коваль // *Образ*. – 2002. – Вип. 32. – С. 66–79.
10. *Колосова В. П.* Функції віршів в українських стародруках кінця XVI – першої половини XVII ст. / В. П. Колосова // *Українське літературне барокко*. – Київ : *Наук. думка*, 1987. – С. 144–155.
11. *Лобузін К.* Технології організації знанневих ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності : монографія / К. Лобузін. – Київ, 2012. – 252 с.
12. *Маслов С. И.* Кирилл Транквилион-Ставровецкий и его литературная деятельность : опыт историко-литературной монографии / С. И. Маслов. – Киев : *Наук. думка*, 1984. – 243 с.
13. *Маслов С. И.* Спроба інструкції та план роботи над складанням українського бібліографічного репертуару XVI–XVIII ст. / С. И. Маслов. – Київ : друк. Укр. Акад. Наук, 1928. – 28 с.
14. *Матвіяс І.* Варіанти української літературної мови / І. Матвіяс ; НАН України. Ін-т укр. мови. – Київ, 1998. – 162 с.
15. *Методичні рекомендації для державної реєстрації книжкових пам'яток України. Кириличні рукописні книги та стародруки / уклад.: Н. П. Бондар, Л. А. Гнатенко, Л. А. Дубровіна [та ін.].* – Київ, 2007. – 133 с.
16. *Миловидов А. И.* Описание славяно-русских старопечатных книг Виленской публичной библиотеки (1491–1800 гг.) / А. И. Миловидов. – Вильна : тип. А. Г. Сыркина, 1908. – 160 с.
17. *Родосский А.* Описание старопечатных и церковно-славянских книг, хранящихся в библиотеке С.-Петербургской духовной академии / А. Родосский. – СПб. : тип. А. Катанского и Ко..., 1891. – Вып 1 : 1491–1700 г. – 448 с.
18. *Сазонова Л. И.* Украинские старопечатные предисловия конца XVI – первой половины XVII в. (борьба за национальное единство) / Л. И. Сазонова // *Тематика и стилистика предисловий и послесловий*. – М. : *Наука*, 1981. – С. 129–152.
19. *Сазонова Л. И.* Украинские старопечатные предисловия конца XVI – первой половины XVII в. (особенности литературной формы) / Л. И. Сазонова // *Тематика и стилистика предисловий и послесловий*. – М. : *Наука*, 1981. – С. 153–187.
20. *Свинцицкий И. С.* Каталог книг церковно-славянской печати / И. Свинцицкий. – Жовква : *печатня О. О. Василян*, 1908. – [5], 213 с.
21. *Славянские книги кирилловской печати XV–XVIII вв. : описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке УССР / сост.: С. О. Петров, Я. Д. Бирюк, Т. П. Золотарь.* – Киев, 1958. – 263 с.
22. *Службеник.* – Київ : Друк. Кієво-Печер. лаври, 1620. – [16], 56, 520, [1] с.
23. *Строев П.* обстоятельное описание старопечатных книг славянских и российских, хранящихся в библиотеке ... графа Федора Андреевича Толстова / П. Строев. – М. : В тип. С. Селивановского, 1829. – XXIV, 592, [1] с.
24. *Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII вв. : каталог / сост.: Т. Н. Каменева, А. А. Гусева.* – М., 1976. – Вып. 1 : 1574 г. – I половина XVIII в. – 447 с.
25. *Ушкалов Л.* Есеї про українське барокко / Л. Ушкалов. – Київ : *Факт*, 2006. – 284 с.

References

- [1] *Akafisty [Akaphistos]*. Lviv, 1699, [1], 148 p.
- [2] *Bochkovska, L., Khaukha, L., Adamovych, V. Katalog vydan Pochaiivskoho ta Univskoho monastyriiv XVIII – XX st. z koleksii Muzeiu knyhy i drakarstva Ukrainy [Catalogue of Pochaiv and Univ monasteries editions of 18–20th cc. from Museum of book and printing of Ukraine collection]*. Kyiv, 2008, 360 p.
- [3] *Vylehzhaniina T., Zbanatska O. Informatsiino-poshukovyi tezaurus [Information retrieval thesaurus]*. Donetsk, 2004, 1104 p.
- [4] *Dziuba O. Peredmovy ta pislamovy do starodrukiv yak dzherelo vyvchennia istorii osvity na Ukraini u druhii polovyni XVI – pershii polovyni XVII st. [Forewords and afterwords to old-printed editions as a source to history of Ukrainian education of the second part of 16 – the first part of 17th cc. exploration]*. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian historical journal]*, 1980, no 1, pp.135–148.
- [5] *Yevanheliie uchytelne [Didactic Gospel]*. Kyiv, 1637, 18, (or 16), 1031 p.
- [6] *Zapasko Ya. P. Pamiatky knyzhkovoho mystetstva: katalog starodrukiv, vydanykh v Ukraini [Book art monuments: catalogue of old-printed books, published in Ukraine]*. Lviv, 1981–1984, t. 1.
- [7] *Isaievych Ya. Ukrainske knyhovydannia: vytoky, rozvytok, problemy [Ukrainian book printing: origine, development, issues]*. Lviv, 2002, 520 p.

- [8]. Karataev I. *Opisanie slavyano-russkikh knig napechatannykh kirillovskimi bukvami* [Description of Slavic-Russ books, printed by Cyrillic letters]. Sankt-Peterburg, 1883, T. 1: s 1491 po 1652, 554 p.
- [9]. Koval V. Barokovi rysy peredmov do pecherskykh pershodrukiv [Baroque features of forewords to Pechersk early-printed editions]. *Obraz* [Image]. 2002, vol. 32, pp. 66–79.
- [10]. Kolosova V. P. Funktsii virshiv v ukrainskykh starodrukakh kintsia XVI – pershoi polovyny XVII st. [Functions of poetry in Ukrainian old-printed editions of the end of 16 – the first part of 17th cc.]. *Ukrainske literaturne barokko* [Ukrainian literature Baroque]. Kyiv, 1987, pp. 144–155.
- [11]. Lobuzina K. *Tekhnolohii orhanizatsii znannievykh resursiv u bibliotечно-informatsiinii dialnosti: monohrafiia* [The technologies of knowledge resources in library-informational work organization: monograph]. Kyiv, 2012, 252 p.
- [12]. Maslov S. I. *Kirill Trankvilion-Stavrovetskiy i ego literaturnaya deyatelenost. Opyt istoriko-literaturnoy monografii* [Cyrill Trankvilion-Stavrovetsky and his literary work. The attempt of historic literature monograph]. Kiev, 1984, 243 p.
- [13]. Maslov S. I. *Sproba instruktсии ta plan roboty nad skladanniam ukrainskoho bibliohrafichnogo repertuaru XVI-XVIII st.* [The attempt of instruction and plan of work on Ukrainian bibliographic repertoire of 16-18th cc. compliance]. Kyiv, 1928, 28 p.
- [14]. Matviyias I. *Varianty ukrainskoi literaturnoi movy* [Variants of Ukrainian literature language]. Kyiv, 1998, 162 p.
- [15]. Bondar N. P., Hnatenko L. A., Dubrovina L. A., Zubkova N. M., Ivanova O. A., Kovalchuk H. I. *Metodychni rekomendatsii dlia derzhavnoi reiestratsii knyzhkovykh pam'iatok Ukrainy. Kyrylychni rukopysni knyhy ta starodruky* [Methodic recommendations for State register of book monuments of Ukraine. Cyrillic manuscript books and old-printed editions]. Kyiv, 2007, 133 p.
- [16]. Milovidov A. I. *Opisanie slavyano-russkikh staropechatnykh knig Vilenskoj publichnoy biblioteki* *библиотеки* (1491–1800 gg.) [Description of Slavic-Russ old-printed books of Vilnius public library (1491–1800)]. Vilnius, 1908, 160 p.
- [17]. Rodoskiy A. *Opisanie staropechatnykh i tserkovno-slavyanskikh knig, khranyashchikhsya v biblioteke S.-Peterburgskoy dukhovnoy akademii* [Description of old-printed and Church-Slavic books, held in library of St. Peterburg Ecclesiastic academy.]. Sankt-Peterburg, 1891, vol. 1: 1491–1700, 448 p.
- [18]. Sazonova L. I. *Ukrainskie staropechatnye predisloviya kontsa XVI – pervoy poloviny XVII v. (borba za natsionalnoe edinstvo)* [Ukrainian old-printed forewords of the end of 16 – the first part of 17th c. (the fight for national unity)]. *Tematika i stilistika predisloviy i poslesloviy* [Topics and style of forewords and afterwords]. Moskva, 1981, pp. 129–152.
- [19]. Sazonova L. I. *Ukrainskie staropechatnye predisloviya kontsa XVI – pervoy poloviny XVII v. (osobennosti literaturnoy formy)* [Ukrainian old-printed forewords of the end of 16 – the first part of 17th c. (peculiarities of literature form)]. *Tematika i stilistika predisloviy i poslesloviy* [Topics and style of forewords and afterwords]. Moskva, 1981, pp. 153–187.
- [20]. Svintsytskii I. S. *Kataloh knyh tserkovno-slavyanskoi pechaty* [Catalogue of Church-Slavic typesetting books]. Zhovkva, 1908, 5, 213 p.
- [21]. Petrov S. O., Biryuk Ya. D., Zolotar T. P. *Slavyanskije knigi kirillovskoy pechaty XV–XVIII vv. Opisanie knig, khranyashchikhsya v Gosudarstvennoy publichnoy biblioteke USSR* [Slavic books of Cyrillic typesetting. Description of books, held in State public library of USSR]. Kyiv, 1958, 263 p.
- [22]. *Sluzhebnyk* [Service book]. Kyiv, 1620, 16, 56, 520, 1 p.
- [23]. Stroeve P. *Obstoyatelnoe opisanie staropechatnykh knig slavyanskikh i rossiyskikh, khranyashchikhsya v biblioteke ... grafa Fedora Andreevicha Tolstova* [The accurate description of Slavic and Russian old-printed books, held in library of ... count Fedor Andreevich Tolstoy]. Moskva, 1829, XXIV, 592, 1 p.
- [24]. Kameneva T. N., Guseva A. A. *Ukrainskie knigi kirillovskoy pechaty XVI-XVII vv. : katalog.* [Ukrainian Cyrillic typesetting books of 16-18th cc. : catalogue]. Moskva, 1976, vol. 1. 1574 g. – I polovina XVII v. [1574 – the first part of 17th c.], 447 p.
- [25]. Ushkalov L. *Esei pro ukrainske baroko* [Essays on Ukrainian Baroque]. Kyiv, 2006, 284 p.

Надійшла 07.05.2019 р.

Курганова Е. Ю.,

кандидат филологических наук

научный сотрудник

Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

просп. Голосеевський, 3, г. Киев, 03039, Украина

тел.: (044) 288 13 85

e-mail: olena.kurganova@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1609-231X

**ПОСВЯЩЕНИЯ, ПРЕДИСЛОВИЯ И ПОСЛЕСЛОВИЯ
К УКРАИНСКИМ КИРИЛЛИЧЕСКИМ СТАРОПЕЧАТНЫМ
ИЗДАНИЯМ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ
НАУЧНО-БИБЛИОГРАФИЧЕСКОГО УЧЕТА**

В статье обосновано необходимость научно-библиографического учета текстов посвящений, предисловий и послесловий, которые сохранились в составе украинских кириллических старопечатных изданий XVI–XVIII вв. Выделяются составляющие аналитического библиографического описания этих элементов старопечатного издания и рассматриваются способы их представления в библиографии XIX–XXI вв. Формулируются принципы метаописания посвящений, предисловий и послесловий, которые могут использоваться в печатных и электронных каталогах отдельных библиотечных фондов.

Ключевые слова: посвящение, предисловие, послесловие, аппарат старопечатного издания, украинские кириллические старопечатные издания, библиографическое описание.

Kurhanova O. Yu.,

Candidate of Philological Sciences (Ph. D.),

Research Officer

of the Vernadsky National library of Ukraine,

3 Holosiivskiy prospect, Kyiv, 03039, Ukraine,

tel.: (044) 288 13 85

e-mail: olena.kurganova@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1609-231X

**DEDICATIONS, FOREWORDS AND AFTERWORDS
TO UKRAINIAN CYRILLIC OLD-PRINTED EDITIONS:
ISSUES AND PROSPECTIVES OF SCIENTIFIC
BIBLIOGRAPHIC REGISTER**

Summary

The research is devoted to the issue of dedications, forewords and afterwords to Ukrainian Cyrillic old-printed editions of 16-18th cc. cataloging. The aim of the article is to formulate principles of dedication, foreword and afterword presentation as informationally valuable elements of old-printed edition for the reader of particular library fund. The achievement of this aim demands revision of such texts specific

features that influence to the form of their scientific bibliographic register; analysis of existed bibliographic best practices of old-printed edition apparatus elements meta description; elaboration of cataloging and systematization principles, relevant for texts, included in copies of specific library fund. The study shows that compliance of effective dedication, foreword and afterword to old-printed edition analytical bibliographic description demands unification of their author, title, source, physical shape and shelf-number presentation. The main issues that complicate these texts register are diversity of formal characteristics and informational capacity of their titles; variations of dedications and prefaces texts in different copies of the same editions; incompleteness of copies, presented in library fund. The issue of dedication and foreword long titles and absent title of afterword is proposed to resolve by elaboration of short unified formulas that include author, identification of text role in book structure and addressee (if relevant). The informational importance of certain text is proposed to mark with special subject rubrics and keywords that reflect cultural and historical value of the source and gives possibility of its multi aspect search. The issues of texts variations and copies incompleteness are to be resolved by identification of shelf-number to each copy, which includes full version of relevant text. The unified form of dedications, forewords and afterwords to Ukrainian Cyrillic old-printed editions bibliographic description and multi aspect search function would give an opportunity to enrich electronic catalogue of library fund with reader-focused information on valuable sources of national history and book culture.

Keywords: dedication, foreword, afterword, apparatus of old-printed edition, Ukrainian Cyrillic old-printed editions, bibliographic description